

СТРАТЕГІЯ ІНТЕРГАЦІЇ

Ю. М. Пахомов,
академік НАН України,
директор Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ РУХУ УКРАЇНИ В ЄВРОСОЮЗ ЧЕРЕЗ РОСІЮ

Категоричність, втілена в заголовку, може показатися надмірною. Але це тільки у випадку, якщо перспективи розвитку України оцінювати «зсередини». Коли ж це робиться «ззовні», тобто з урахуванням динаміки і масштабу світогосподарських змін, — висновки виявляються іншими. Починаєш розуміти, що ні прямий шлях у ЄС, ні підтягування до його рівня через внутрішнє удосконалювання нічого в цьому змісті не дадуть. Перше замовлене; друге не вийде з причин, що лежать не стільки усередині, скільки зовні. Отоді, з урахуванням змін по лініях «ЄС — Росія» і по лінії «Україна — ЄС» розумієш, що визначення Україною опорних точок якісного росту, а також знаходження нею своєї ніші у світовій архітектурі, відбудеться лише через успішно формований нині (поки без України через її капризи) Загальноєвропейський економічний простір (ЗЄЕП). З цієї причини, поряд з конкретними вигодами від взаємодії з Росією, важливо представляти і цей геоekonomічний контекст.

Виклад аргументів (у тому числі фактів) почну з двох аксіом, важливих для аналізу.

Перша аксіома полягає в тому, що нині планетарний простір стрімко покривається багатокраїновими співтовариствами. У світі їх уже більше двохсот, але усі вони в найближчі 10—15 років будуть поглинені такими гігантськими співтовариствами як АСЕАН + 3 (куди входять Китай і Японія); АТЕС (охоплення — 2,6 млрд осіб) і Співтовариством двох Америк, — на тлі яких ЄС стиснеться.

Джерела таких трансформацій не стільки у відомих ризиках, що йдуть від «хвиль» глобалізації, скільки від ефектів масштабу і синергії, одержуваних у ході таких змін. Виявилося, що 3/5 доходу під впливом глобалізації транснаціональні корпорації одержують уже не від продуктивності, а на ґрунті злиттів і поглинань. У результаті не гігантські, як це було ще недавно, а

супергігантські ТНК стали панувати на планеті, і шукати прикладання своїм силам.

У цій новій ситуації укрупнені ТНК (а відповідно і країни) тяжіють зі своїм капіталом уже не до малих чи середніх, а до гігантських ринків. І в такій ситуації полем переважного прикладання сил, а виходить, і просторами випереджального росту, виявляються не «тигри» і «дракони», — як було ще недавно, — а найбільші держави, — такі як Китай, Індія, США, Бразилія, Росія, чи багатокраїнові (як ЄС, НАФТА) співтовариства. Узагалі, уже на даному етапі вважається, що найбільший ефект одержують найбільші ТНК на єдиних просторах з населенням не менш 300—350 млн чоловік. Зрозуміло, надалі тяжіння капіталу до величезних економічних просторів, а значить і багатокраїнових співтовариств, буде наростати; відповідно процеси інтеграції і країн, і цілих співтовариств будуть відбуватися під зростаючим впливом згаданих центрів сили. Самотні країни, — малої і середньої величини, — не будуть як колись, — ні привабливі, ні інтеграційно самодостатні і міцні. Вони будуть горнутися до великих країн і співтовариств, улаштовуючи там (і через них) свою долю.

Друга аксіома полягає в тому, що Україна не повинна бути поза цим процесом, вона не повинна десятиліття вичікувати своєї єсовської черговості за принципом «туди не пускають, туди не хочу». Це була б пагубна інтеграційна пастка з катастрофічними наслідками для країни. Тим більше, що світ буде ще швидше мінятися, а модель доганяючого розвитку країни себе давно зжила.

Чому ж Україні (у чому переконаний автор цієї аналітики) не можна розраховувати на пряме, нічим не ускладнене входження України в ЄС? Відповідь на це питання міститься не тільки в нинішній нерозвиненості економіки України, але й в інших складностях, що зв'язані з важким «освоєнням» Євросоюзом десяти його нових членів.

Тут важливо взяти до уваги, що ЄС, як амбіційний політичний проєкт, ґрунтувався на двох «китах»: по-перше, на високорозвиненості і (що ще важливіше) вирівненості економічного простору країн Західної Європи, і, по-друге, — на єдності цивілізаційних цінностей, таких як раціоналізм, законопослушність (тобто верховенство права), специфічний (який націлює на успіх і удосконалювання) індивідуалізм, лібералізм, а також етичні традиції в бізнесі. Якщо перші

обставини (високорозвиненість і, особливо, — вирівненість) забезпечували можливість створення уніфікованої (єдиної) для усього ЄС системи макроекономічного управління, то другі (цивілізаційні характеристики) гарантували не тільки сумісність, але і високу ефективність регулювання всіх, — не тільки економічних, але і соціальних процесів (адже саме цивілізаційна унікальність, — джерело успіху західних країн!).

Усе було добре в Євросоюзу, — поки він не виходив за межі країн західноєвропейського ядра, тобто країн *однакових за рівнем* і високорозвинених. Але вже прийняття в ЄС таких (більш відсталих) країн як Португалія, Греція, Ірландія, Іспанія привело до збоїв у роботі механізмів уніфікованого управління, і дало негативний ефект асиметричних шоків: «затріщав» єдиний курсовий підхід, порушилася синхронність у здійсненні кредитної політики, політики бюджетних дефіцитів і т. д.

Але положення було швидко виправлене за допомогою величезних ін'єкцій в економіку цих країн, і за рахунок прискореного підтягування відстаючих сегментів до загального високого рівня наприклад: тільки сільське господарство Іспанії одноразово одержало \$ 50 млрд (забігаючи вперед порівняємо — нині десять новобранців одержать протягом ряду років \$ 40 млрд на усіх). Потрібно сказати, що винятково швидке «освоєння» економік Ірландії, Португалії й інших країн було тоді приголомшливим. І засновано це було не тільки на фінансових допінгах, але і на консолідованому бажанні зробити ці країни успішними (чого зараз уже немає!).

Принципово іншою виявилася ситуація з освоєнням Євросоюзом десяти нових країн. Країни ці — на відміну від попередніх — виявилися непосильними для швидкого освоєння через занадто великі (якщо взяти їх сукупно) перепади у рівнях розвитку економік порівняно з економіками країн Заходу. Їхнє прийняття було результатом не економічних, а політичних рішень, прийнятих (як і у відношенні майбутніх членів ЄС — Болгарії, Румунії, Хорватії...) задовго до цього з метою ізоляції Росії на випадок відродження її могутності.

Відразу стало ясно, що повноцінне включення десяти нових країн у Співтовариство підірве основи його уніфікованого макроекономічного функціонування; що процес їх (а плюс до них Румунії й інших) «переварювання» затягнеться. Виявилось, що навіть Угорщина, — чия економіка найбільше корелюється з країнами ядра ЄС, — по формулі Манделла, — для єсівського валютного регулювання не годиться і т.д. На все це, — вперше в

історії ЄС, наклались протести проти розширення ЄС з боку праворадикальних партій, які набирають силу, а також небажання головних донорів, Німеччини і Франції, виснажувати свої фінанси на користь «злиднів».

Усе це, і дещо інше (небажання йти на поводу США — прихильника нинішнього розширення ЄС) привело до домінування в ЄС т. зв. євроскепсиса. Стало ясно, що саме повноцінне (як раніше) підключення новачків до джерел генеруючого розвитку стало неможливим. І справа не звелася до різкого зменшення фінансових ін'єкцій, і до некомпенсування втрат цих країн від вступу (особливо в доходах через зліт цін). Стало ясно, що в цьому випадку не уникнути своєрідного роздвоєння простору ЄС на повноцінний (для 15 «старожилів») і другосортний, що багато в чому віддає дискримінацією. Такий відхід від колишніх правил — не якась абстракція, це багатоаспектна реальність.

Крім різкого зменшення фінансів для новачків особливо хворобливі наступні, що уже відбулися, дискримінаційні реалії:

- сплеск цін на 50—70 % не був і не буде компенсований;
- безпрецедентне для ЄС дискримінаційне рішення про обмеження в пересуванні громадян 10 нових країн по Європі й у прийнятті їх на роботу в країнах ядра ЄС. Характерно (що є хитрість), що дискримінаційні рішення запущені поки по лінії країн ядра, але і загальноєвропейські обмеження передбачаються. До цього часу Німеччина, Франція, Австрія, Фінляндія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди вже повідомили Єврокомісії, що їхні кордони протягом 3-х років будуть закриті для в'їзду трудових мігрантів зі Сходу, що по законодавству ЄС вони мають право вирішувати по-своєму;

- почалася хвиля експансії по не дуже-то коректному захопленню ринків країн-новачків. У Чехії — це фінансові рішення західних банків (свої на 70 % скуплені Заходом), що обмежують суверенні рішення уряду про реалізацію пріоритетів (В. Клаус у підсумку заявив про втрату Чехією суверенітету); у Польщі — нав'язування країні 480 тис. т зерна на безмитній і субсидованій Заходом основі, що свідомо позбавляє зернове господарство Польщі конкурентоспроможності і т. д.

Головне ж не в цьому (адже витиснення слабких може оздоровити економіку), а у видимій перспективі, по-перше — виділення 10 нових країн (а пізніше — Румунії, Болгарії...) у зону-відстійник, де будуть зобов'язання і буде мало прав, а, по-друге, — що важливо усвідомити в Україні, — у надмірному

затягуванні в часі процесу «переварювання» Євросоюзом знову прийнятих країн, а виходить, — відкладанні на неозорю поки перспективу процесу подальшого розширення ЄС, якщо воно (розширення) узагалі виявиться можливим і доцільним. Пошлемося в цьому відношенні на досвід «зрощення» ФРН і НДР. Адже в НДР у плінні 12—13 років вкладалися астрономічні суми — по \$ 120—150 млрд у рік, тобто вже — біля \$ 1,5 трлн. Але ж країни по-справжньому дотепер не зрослись. А отут новим країнам будуть виділяти крихти.

Ситуація із шансом на розширення ЄС у майбутньому ускладнюється і сплеском протестних рухів у Західній Європі, а також розчаруванням у життєвості цього проекту з боку населення як країн ядра, так і нової периферії. Так, у Польщі, відповідно до останніх опитувань, 61% населення налаштовані проти ЄС, а три правих партії починають здійснювати процедуру виходу країни з Євросоюзу.

У країнах ядра ЄС більш 50 % населення вороже відносяться до нових країн, прийнятим цього року. Причина цього не стільки сам процес розширення ЄС, скільки стурбованість громадянами Західної Європи фактом розмивання потоками мігрантів (курдами, турками, арабами, албанцями й ін.) західної цивілізаційної ідентичності. І провал урядових партій на виборах у Парламент ЄС — є багато в чому вираження протесту проти розширення Євросоюзу. Ясно, що подібні настрої в майбутньому тільки підсиляться, і це теж сигнал про малоймовірності розширення ЄС у доступному для огляду майбутньому.

Україна для вступу в ЄС по всіх параметрах не годиться. І справа не тільки в тому величезному, найбільшому на постсоціалістичному просторі спаді (ВВП на душу населення порівняно з радянським періодом знизився більш ніж двічі). Значення має і слабка взаємна інтегрованість економік у ЄС і України. В економічному обороті країн ЄС (крім новобранців, що не вважається) Україна, на відміну від Польщі, Угорщини, Чехії й інших, складає незначну частку (у зовнішньоекономічному обороті — 0,4 %, по інвестиціях — 0,0007 % і т.д.), тоді як потрібно, щоб інтегрованість країни, що вступає, повинна перевалювати за 50 %.

Не менш істотно для України і несумісність із Заходом наших цивілізаційних цінностей. У нас (як і в Росії), на відміну від єврокраїн, переважає (що відзначав ще великий І. Павлов) ірраціональність (що краще для життя, але гірше для справ); значення (негативне) має і перевага в Україні, замість

законопослушання, — правового нігілізму (лише 7 % літніх і 5 % молоді сповідають цю євроцінність); український індивідуалізм узагалі протилежний західному — він, на відміну від західного (богоподобія, магнетизму, прагнення брати нові і нові висоти) — хутірський, що роз'єднує, замішаний на заздрості, що знаходить висвітлення й у прислів'ях, і в масових опитуваннях. Що стосується етичної сторони підприємництва (адже там багато чого, особливо контрактна система, засновані на довірі), — то отут, як мовляв поет, — поезія мовчить і гримлять пушки.

У думці, що склалася на Заході, Україна оцінюється до того ж набагато гірше, ніж справа обстоїть насправді. Так що, на відміну від нас самих, європейцями в Європі нас не вважають. І треба бути наївними (чи піаровски несумлінними), щоб окремі, частіше «випрошені» висловлення на користь вступу в ЄС України приймати за чисту монету. При всіх реверансах, що утішають нас, і заспокійливих пігулках, відношення до нас холодно-розумове, як до настирливого чужинця, що лізе в гості, будучи непрошеним. Наша наполегливість дратує.

Головне ж у тім, що і при самій сприятливій у майбутньому ситуації, і при успішному освоєнні нинішніх новачків, для вступу України в ЄС потрібні мінімум 15—20 років (по розрахунках Богдана Гаврилишина — 30 років), і то за умови інноваційного (а не нинішнього інерційного і низько- і середньотехнологічного інвестиційного) розвитку. А це (інноваційна високотехнічність) поодинці в нас просто не вийде, оскільки науково-технологічне багаття згасло — валяються лише окремі головешки. А з інвестиціями до нас високі технології не прийдуть — на нас скидається інше — у кращому випадку «зборка», що до високого не має відношення.

До речі, незабаром, із прийняттям 10 новими країнами всіх правил спілкування, ускладниться і зовнішньоекономічний обіг з нашими традиційними (Польща й ін.) партнерами. І справа не тільки у візовому режимі; більш серйозні перешкоди встануть перед нашим експортом через неймовірне бюрократування (з метою протекціоністської) єсівських нетарифних вимог. Вимоги ці, до речі, безупинно мінливі, займають 80000 сторінок, і це дуже змахує на радянські часи, коли підприємствам пропонувався: «зайчик повинний бути з піднятою лапкою і пофарбований оптимістично». Відповідно до висловлення на цей рахунок відомого західного експерта А. Ослунда «у країнах Центрально-Східної Європи економіка ефективніша, тому що вони вільні від шкідливого впливу ЄС з його єзуїтським

нетарифним регулюванням» «Незалежна газета» від 30.04.2004 р.).

У сформованій ситуації Україні треба шукати інший інтеграційний вихід, тому що самотність неминуче означає деградацію.

Але зненацька для нашої країни шанс увійти (правда, без територіального входження в ЄС) в Європростір з'явився в зв'язку з формуванням Росією і Євросоюзом — «Загальноєвропейського економічного простору ЄС—Росія» (скорочено «ЗСЄП ЄС—Росія»), що (до речі без України) прискорено створюється на основі рішень 3-х саммітів Росія—ЄС, починаючи з 2001 р.

Звичайно, використанню такої можливості (а вона єдиний шанс на інтегрування в ЄС) перешкоджають багато обставин, зв'язані з «шлюботорозлучним» процесом, і з ірраціональністю підходів, — про що свідчить черга минулих і дійсних подій в Україні. Без приходу до влади сильного й авторитетного лідера це, звичайно, неможливо.

Але для тих, хто мислить раціонально, і готовий переборювати чималі перешкоди на цьому шляху, — вектор інтеграції убік СЄП, — але з умовою входження (разом з Росією і ЄС) у згаданий загальноєвропейський простір, може бути привабливим не тільки через зближення з Європою, але і з багатьох інших причин.

Перелічую (у силу затягування записки) ці моменти коротенько.

1. Феноменальний факт готовності Росії створити Зону вільної торгівлі без вилучень і виключень. Навіть у самих успішних ЗВТ цього, як правило, немає. Так, у ЗВТ Нафта, — з боку США виключень у відношенні Мексики більш сорока; з боку Мексики ще більше.

Але було би великою помилкою з боку української сторони вбачати (як це має місце) вигоди тільки у відсутності «виключень»; головне — ефект кооперування і масштабу у взаємодіях і в шансах на спільні проекти, — за чим ганяється усьє високорозвинений світ.

2. Головна можливість — можливість створення з Росією і ЄС (що там уже намічено) єдиного науково-технологічного простору. Адже ЄС інтегрується з Росією насамперед через те, що Росія, при усіх утратах допутинських років, навіть зараз істотно перевершує ЄС по досягненнях фундаментальної науки. І це, в умовах загострень конкуренції зі США, має для ЄС вирішальне значення.

Симбіоз — заснований на взаємодоповненні фундаментального (Росія) і прикладного (З. Європа) — для ЄС найбільш важливий; до нього важливо підключитися (поки що не підключається) Україні. У ЄС знають те, про що ми в Україні не випадково забули, а саме про те, що ще «на початку 80-х років СРСР розташовував 2/3 світових відкриттів і винаходів» (див. журн. «Вільна думка», № 8, 2003 р., С. 47—48); і що навіть «зараз Росія має у своєму розпорядженні інновації на десятиліття вперед» (див. там же). І не випадково, і саме через ці можливості Росії, Міністр економіки і праці Німеччини В. Клемент вважає, що «... майбутнє Європи багато в чому залежить від того, чи удасться нам (тобто ЄС — Ю.П.) створити загальноєвропейський економічний простір» («Незалежна газета» від 2.12.2003 р.).

Звичайно, в Україні Росію багато хто (кому це вигідно) вважають країною, віддаленої від Заходу. У Європі ж, як правило, переконані, що порівняно з Україною Росія й у ринковому, і в модерному контексті більш просунута, і що вона — цілком європейська. Приведу думку экс-прем'єр-міністра Швеції Карла Бильдта на цей рахунок: «Ера Євразії для Росії закінчилася і майбутнє російської держави — це його поступове об'єднання з іншою частиною Європи» (журн. «Росія в глобальній політиці», №2, 2003 р., С.42). Звичайно, Росія залишається й азіатською, і в цьому теж її сила: вона черпає відтіля енергію, розмах і живучість.

Взаємодія з Росією в єдиному просторі (а не тільки в ЗВТ) важливо і тому, що вона була би локомотивом не тільки економічного ефекту, але і ринково-інституціонального просунення. Адже в Росії непорівнянно в більшій мірі розвитий і високотехнологічний венчурний бізнес (\$ 4 млрд); і фондовий ринок; що там є схильність і навіть талант (на відміну від нас) у вибудовуванні масштабних довгострокових проєктів; нарешті, що там майже в 3 рази вище середня зарплата, і не випадково туди (а не до нас відтіля) щорічно їде більш мільйона громадян на заробітки. У Росії, нарешті, сформувалися могутні ТНК, істотно переважаючі наші. У світі зараз, часто замість конкуренції, підсилюється консолідація і партнерство — раніше фірми ворогували. Не виключено, що через росіян і до нас «прийде» ця практика.

Що ж стосується проблеми втрати суверенітету — це необґрунтоване комплексування. Уже правилами формування ЄЕП (різношвидкісний рух, «пропущення» через ВР кожного проєкту й ін.) Україна від неприємностей захищена. До того ж

Росія сама була ініціатором «скидання» інших республік — їй це було вигідно. Адже тільки Україна мала від Росії (через занижені ціни на нафту, газ, ліс та інше) щорічно дотації \$ 16 млрд (як на теперішній час, — це три українських бюджети, тобто більш \$ 30 млрд!).

Україна потрібна Росії в єдиному співтоваристві в якості не слабкої, а сильної, — щоб зрівноважити цим симбіозом домінуючу силу ЄС. Крім того, там (на відміну від нас) усвідомлена важливість ефекту масштабу, спільних далекобійних проєктів і, насамперед, стикування наукових ідей і розробок: адже ми десятиліттями в цьому відношенні адаптувалися один до одного і наша сила у взаємодоповнюваності, а не тільки в конкуренції.

При цьому важливо Росію не віддавати. Там віддадуть останню сорочку друзям (звичайно, це відноситься до народу, а не до олігархів, але це теж важливо). Але віддавати Росію — собі дорожче. Тому відомі слова Черчілля про те, що в Англії немає вічних друзів, а є вічні інтереси — для наших народів не підходять.

Сприятливим є і відношення росіян до українців. Відповідно до опитувань Ю. Левади (надруковані у газеті «День») близько 80% росіян вважають українців братами, а багато хто навіть — одним народом. В Україні (якщо виключати Західні області і Центр) — показники приблизно ті ж.

Нарешті — з ЗСЄП легше буде фізично попадати в Європу. У Росії (хоча не без затримок) просувається проєкт безвізового пересування росіян у країни Євросоюзу.

А. С. Філіпенко,

д-р екон. наук, проф.

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,
науковий консультант президента України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Однією з властивостей історичного процесу є його повторюваність. Архівні джерела засвідчують, що у II—IV ст. н.е. Україна вже була сусідом Римської імперії, яка уособлювала в ті часи певну європейську спільноту. Принципові відмінності нашого часу полягають у тому, що об'єднання народів і держав на початку III тисячоліття здійснюється не військовим,